

El reconeixement de la variació dialectal del català en els instruments normatius. Estatus dels trets territorials en quatre capítols de la GIEC

MAR MOLERO DOLZ
Universitat de Girona

1. INTRODUCCIÓ

La situació del català a principis del segle xx era molt diferent de l'actual. En aquell moment, en què es provenia d'una situació de profunda diglòssia, va generalitzar-se la idea que calia situar la llengua al cor d'un projecte cultural i polític, fer-ne una llengua institucional amb l'ajuda de les elits culturals, les elits polítiques i la societat civil. Era, per tant, un moment en què s'havia de consolidar el català, ja que s'obria una etapa de normalització lingüística en què la llengua adquiriria un gran pes. Per aquesta raó es buscà per sobre de tot la unitat lingüística; s'havia de muntar una codificació des de la unitat i el prestigi per tal que el català pogués esdevenir una llengua forta, capaç de competir amb qualsevol altra llengua de cultura europea. Així doncs, el model sobre el qual es muntà la codificació lingüística fou el registre escrit culte, tal com il·lustra el següent fragment del pròleg del *Diccionari general de la llengua catalana*:

Segurament algú no trobarà bé que no sigui inclòs en el DICCIONARI GENERAL tal o tal mot peculiar de la seva contrada; però que pensi que si aquest mot ha de figurar un dia en el diccionari general de la llengua literària, ha d'ésser perquè un escriptor d'aquella contrada l'elevi, ell que el coneix bé, a la categoria de mot literari. Altrament, ens exposaríem a carregar el lèxic literari de mots que, mal apresos per la gent, més aviat entrebancarien l'obra de depuració i fixació de la llengua escrita. La no inclusió de tals mots podrà ésser també blasmada per certs lingüistes, que precisament en van a la recerca; però aquests han de parer esment que el present DICCIONARI no és escrit tenint en vista llurs investigacions, sinó el millorament de la llengua escrita i la seva difusió entre la massa parlant catalana. (Fabra, 1932, p. x)

En el moment de la publicació de la *Gramàtica* de l'Institut d'Estudis Catalans (GIEC, a partir d'ara) la llengua ja no necessita tant ser presentada com un element cohesionat com un ens de ple dret, perquè ja està assentada com a llengua de prestigi. La GIEC s'ha concebut per ser una obra normativa amb caràcter oficial, però descriptiva i prescriptiva al mateix temps. És a dir, la norma es va configurant a partir de la descripció dels fenòmens de la llengua, que al mateix temps comporta la incorporació de la variació lingüística del català, tal com indica la següent afirmació: «la condició normativa de la GRAMÀTICA DE LA LLENGUA CATALANA es presenta a través de la descripció dels usos i de llur posició en un espectre de possibilitats generals i restringides» (GIEC, 2016, p. xv). Amb aquest plantejament, el català pot situar-se entre la majoria de llengües amb gramàtiques normatives oficials que avui han fet seu aquest mateix criteri: tenir en compte la variació interna de la llengua i ajudar-se de la descripció per anar construint un judici prescriptiu de tipus valoratiu —vegeu, en aquest sentit, com ho explica també la *Nueva gramática de la lengua española* (2011, p. XL-XLIV).

Amb tot, hem volgut fer un estudi per veure amb més detall com recull la variació interna de la llengua la *Gramàtica* de l'IEC, una obra normativa de referència que vol ser prescriptiva i descriptiva al mateix temps, una empresa difícil i exigent però alhora necessària.

2. BUIDATGE

Quan es consulta la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) s'observen més etiquetes que les que es declaren inicialment per classificar trets gramaticals. A més, sembla hi hagi dialectes que apareixen amb més freqüència que d'altres —i els gironins, fins i tot, trobem aspectes ben característics del nostre parlar que no s'esmenten. A partir d'aquestes observacions sorgeix l'interès per fer un buidatge i intentar extreure els fenòmens descrits que facin referència a alguna varietat geogràfica per veure'n les característiques i les indicacions normatives que s'hi refereixen. Així doncs, l'objectiu del treball és fer una aproximació al tractament de la diversitat dialectal que fa la GIEC i donar compte de quina mena de fenòmens gramaticals hi predominen, de si alguna varietat és recollida amb més freqüència que altres, i de quina valoració normativa se'n fa.

Per complir l'objectiu proposat, vam idear un sistema de buidatge de la GIEC, però, veient que per a un treball d'aquestes dimensions el buidatge de tota l'obra era excessiu, vam decidir centrar-lo en l'estudi de quatre capítols de la *Gramàtica*, els que probablement recullen més la variació dialectal.

Els capítols de la GIEC que s'han escollit per al present estudi s'inclouen en els apartats «Fonètica i fonologia» i «Morfologia», ja que presenten una riquesa con-

siderable quant a la variació tant geogràfica com de registre. Tot i que la part de fonètica queda força resolta amb la fixació de l'ortografia, hi ha una sèrie de trets propis d'alguna varietat, no necessàriament pertanyents als registres informals, dels quals l'ortografia no dona compte i que és important que formin part d'una gramàtica. Així mateix, la morfologia, tant pronominal com verbal, també presenta distintes realitats segons la zona geogràfica i s'ha considerat útil i interessant poder-la tractar. És per això que s'ha dut a terme un buidatge dels següents capítols: dins de «Fonètica i fonologia» els capítols «3. Les vocals» i «4. Les consonants», i dins de «Morfologia», «8. La flexió dels pronoms personals. La forma dels pronoms febles» i «9. La flexió verbal».

Hem procedit al buidatge d'aquests capítols amb un sistema de fitxes. Cada vegada que s'hi descriuen fenòmens amb algun tipus de restricció geogràfica ha estat anotat el tret del qual es parlava. Cal tenir present que l'obra només s'ha fet pública en paper, i per tant copiar tots els passatges de la GIEC en què es parla d'alguna zona o varietat geogràfica és una feina laboriosa. Seguidament s'han anat classificant les característiques recollides en un seguit de fitxes en les quals s'han distribuït els trets segons la varietat geogràfica; s'ha donat una etiqueta al fenomen —feina que sovint resulta dificultosa—; s'ha anotat la consideració normativa que se'n fa —malgrat que en algunes ocasions no resulta fàcil extreure'n un judici clar— i finalment s'ha afegit el fragment en què se'n parla. A més a més, s'han anat numerant els trets recollits per ordre d'aparició. Cal remarcar que en els casos en què un mateix tret apareix descrit com a propi de diferents varietats, s'han fet tantes cèdules com varietats a la qual pertanyia. Així doncs, el format de les fitxes és el següent:

Varietat geogràfica: mallorquí

Tret recollit: substitució de les oclusives i aproximants velars ([k], [g] i [ɣ]) per les oclusives i aproximants palatals corresponents ([c], [j] i [j]). (61) Consideració normativa: acceptable en tots els registres (no marca cap restricció).

Citació de la GIEC: 4.2.1. En bona part del mallorquí, la sèrie velar d'oclusiva sorda, oclusiva sonora i aproximant ([k], [g] i [ɣ]) és substituïda per la sèrie d'oclusives i aproximants palatals corresponent ([c], [j] i [j]): *cavall*, [c], *gall* [j], *fogueros* [j]. La substitució es produeix en qualsevol posició, excepte davant de vocal posterior [ɔ], [o], [u]), bategant o lateral.

Un cop obtingudes totes les fitxes, s'ha procedit a la classificació del buidatge, que constitueix pròpiament el treball que ara presentem. Aquesta classificació s'organitza en diferents apartats, que corresponen a les diferents varietats que es categoritzen a les pàgines introductòries de la GIEC i que apareixen al llarg dels capítols analitzats. Per exemple:

3.2.5. Baleàric

Acceptable en tots els registres

Tret recollit	Tipus	Citació de la GIEC	Número
Existència de la fricativa labiodental sonora /v/.	FC	4.2.2. No tots els parlars, però, presenten en l'actualitat la consonant /v/. Aquesta consonant, de fet, només es manté en els parlars baleàrics [...]. En aquests parlars, les dues labiodentals contrasten pel tret de sonoritat en posició d'obertura sil·làbica simple, tant a l'inici de mot (<i>fa</i> [f] i <i>va</i> [v]) com a l'interior (<i>profà</i> [f] i <i>provà</i> [v]), però no en altres posicions. NO RESTRICCIÓ	62

FONT: Elaboració propia.

3. OBSERVACIONS

A partir del buidatge esmentat s'han observat una sèrie de característiques que val la pena comentar. Es poden fer, en efecte, un seguit d'observacions interessants sobre l'ús de les etiquetes proposades, la naturalesa i el grau d'acceptació dels fenòmens recollits, el pes dels diferents parlars o el silenci d'alguns trets. En definitiva, tan sols amb aquestes breus observacions, que es detallen tot seguit, ens podem endinsar en la naturalesa del treball fet en la GIEC, i prendre consciència de les principals característiques, virtuts i problemes del tractament de la variació en una obra d'aquestes característiques.

En primer lloc, la GIEC té en compte dos tipus de variació: la geogràfica i la funcional, és a dir, els diferents dialectes i registres. Malgrat que a les pàgines introductòries de la GIEC s'exposen les etiquetes que es faran servir al llarg de l'obra, tant per a la variació geogràfica com per a la variació de registre, s'ha vist que sovint s'utilitzen altres etiquetes que no consten en l'explicació inicial de la GIEC.

Si ens fixem en la variació geogràfica, en les primeres pàgines de la *Gramàtica* trobem el quadre I, que reproduïx les varietats que en principi se citaran en el decurs de l'obra.

Però dins de la *Gramàtica* ens trobem amb varietats o territoris —que hem inclòs en el buidatge— que no es corresponen amb cap d'aquestes etiquetes: la Franja, vall de Sóller, Camp de Tarragona i nord-oriental. En el nostre buidatge, a més, també hem creat les etiquetes *la major part dels parlars*, *alguns parlars* i *no s'especifica*: en el primer cas hi hem volgut incloure trets significatius que, encara que formin part de la llengua general, contrasten amb alguna altra forma d'alguna

QUADRE I

Varietats geogràfiques de la llengua catalana esmentades en aquesta gramàtica

BLOC	DIALECTE	SUBDIALECTES
<i>Oriental</i>	alguerès	
	septentrional	
	central	gironí
		barceloní
		tarragoní
	baleàric	menorquí
		mallorquí
eivissenc (i formenterer)		
<i>Occidental</i>	nord-occidental	pallarès
		ribagorçà
		lleidatà
		tortosí
	valencià	septentrional
		central
		meridional

FONT: GIEC, 2016, p. xxiv.

varietat geogràfica; en el segon cas hi referim els passatges on, sovint, s'utilitza la fórmula *alguns parlars* o *diferents parlars*, que sol fer referència a trets de la llengua col·loquial; per últim, l'etiqueta *no s'especifica* es correspon a trets que solen anar acompanyats de *és habitual, és freqüent, molts parlants*, etc.

Els següents fragments exemplifiquen aquesta casuística. El primer fa referència a una zona més específica i en el segon es diu que es troba en alguns parlars:

En algunes zones molt concretes de la Franja hi ha una dental, i més específicament, una interdental fricativa sorda (/θ/) autòctona, en mots que en la llengua general presenten una /s/, amb la grafia *c* o *ç*. (GIEC, 2016, p. 55, § 4.1)

El pronom *en* ha quedat lexicalitzat (prefixat) en el verb *endur-se* [...] però en certs parlars [...] es conserva un ús no lexicalitzat d'aquests elements: *Se n'ho va dur ell* (que en la llengua general correspondria a *S'ho va endur ell*). En algun altre parlar es troba *fer-se-n'ho tot* 'perdre-ho, dilapidar-ho tot': *Cada dia s'endarreraria més i més, fins a fer-se-n'ho de mala manera*. (GIEC, 2016, p. 216, § 8.4.3.7)

Cal esmentar que la GIEC no recull sistemàticament totes les variants de tots els parlars, ni tampoc detalla tots els parlars en què es troba un determinat tret, sinó que sol referir-se a les variants més representatives a les quals pertany aquell fenomen, i sovint no es pot precisar l'extensió territorial perquè ultrapassa els límits d'una varietat o la distribució és més dispersa. Ara bé, el fet que un tret no es reculli com a propi d'alguna varietat no en treu en cap cas la validesa (GIEC, 2016, p. XXIII i XXIV).

Quant a la variació funcional, com és sabut, la GIEC va donant indicacions normatives a mesura que va descrivint les característiques de la llengua, de manera que no es regeix tant pels termes *acceptable* o *no acceptable*, etiquetes que es reserven per a determinats casos concrets, sinó que té en compte la variació de registre. Tot i que la codificació gramatical se centra principalment en els registres formals, en el terreny tant de l'oralitat com de l'escrit es produeixen situacions comunicatives de caire informal o col·loquial que també han de tenir cabuda a la *Gramàtica*. Així doncs, també recull trets col·loquials o específics d'algun parlar en què es marca la valoració normativa segons el criteri d'adequació en funció del nivell de formalitat (GIEC, 2016, p. XXII). El quadre II correspon als nivells de formalitat que la GIEC anuncia que farà servir amb els indicatius pertinents.

QUADRE II

Nivells de formalitat amb els corresponents indicatius de registre utilitzats en aquesta gramàtica

NIVELL DE FORMALITAT	INDICATIUS
<i>Alta formalitat (en contraposició a la formalitat mitjana)</i>	marcadament/més/molt formal pronúncia molt acurada
<i>Formalitat mitjana</i>	formal pronúncia acurada
<i>Baixa formalitat</i> + espontaneïtat (registre col·loquial)	(més) informal menys/poc informal col·loquial/col·loquialment familiar pronúncia poc acurada pronúncia ràpida i espontània espontàniament

FONT: GIEC, 2016, p. XXVI.

Cal puntualitzar que quan la *Gramàtica* descriu un tret sense qualificar-lo normativament es considera vàlid en els registres formals en aquells parlars als quals es fa referència, malgrat que en les comunicacions de més gran abast és recomanable utilitzar les opcions més esteses (GIEC, 2016, p. XXIII).

Malgrat les etiquetes que proposava la GIEC, a la pràctica s'ha observat que no s'utilitzen de manera sistemàtica i aquest fet sovint en dificulta la interpretació

normativa. Per aquest motiu s'han creat unes noves etiquetes per qualificar normativament els trets recopilats en el buidatge:

- Acceptable en tots els registres.
- Registres molt formals.
- Acceptable, però millor no utilitzar-lo en els registres més formals.
- Col·loquial, no adequat en registres formals.
- Col·loquial, no acceptable en registres formals.
- Acceptable en la llengua oral.
- Acceptable en la llengua oral, fora dels registres (escrits) formals.
- No acceptable.

A més, sovint es troben passatges en què no s'ofereix una orientació prou clara a l'usuari, com és el cas següent:

4.2.3.1. En posició interior de mot, totes les consonants palatoalveolars, tant les fricatives com les africades, poden aparèixer precedides de vocal: *pujar* [ʒ], *imatge* [dʒ], *baixa* [ʃ], *cotxe* [tʃ]. Precedides de consonant, són tradicionals les realitzacions fricatives: *menjar*, *penges* [ʒ]; *panxa*, *xarxa* [ʃ]. (GIEC, 2016, p. 60)

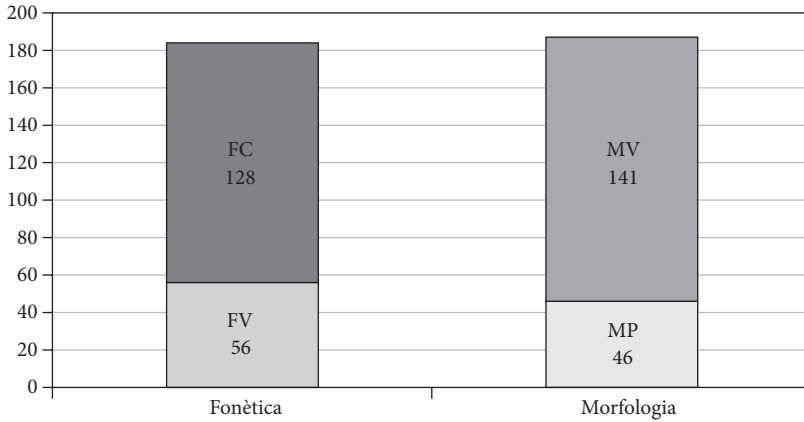
En aquest exemple es diu que «són tradicionals les realitzacions fricatives», i per tant la pregunta que es fa l'usuari és si «tradicionals» vol dir que es poden fer servir en tots els registres, si només s'han de tenir en compte en les situacions formals i per tant no cal que s'apliqui a les informals... Sovint les recomanacions que es plantegen surten del marc proposat a l'inici de la *Gramàtica* i no orienten prou el lector.

Si ens fixem en la naturalesa dels fenòmens dialectals recollits, hi ha equilibri entre fonètica i fonologia, 184 trets, i morfologia, 187 trets. Ara bé, tant de l'un com de l'altre hi ha una secció que despunta clarament: la fonètica consonàntica i la morfologia verbal, amb 128 i 141 trets, respectivament. El gràfic 1 ho il·lustra.

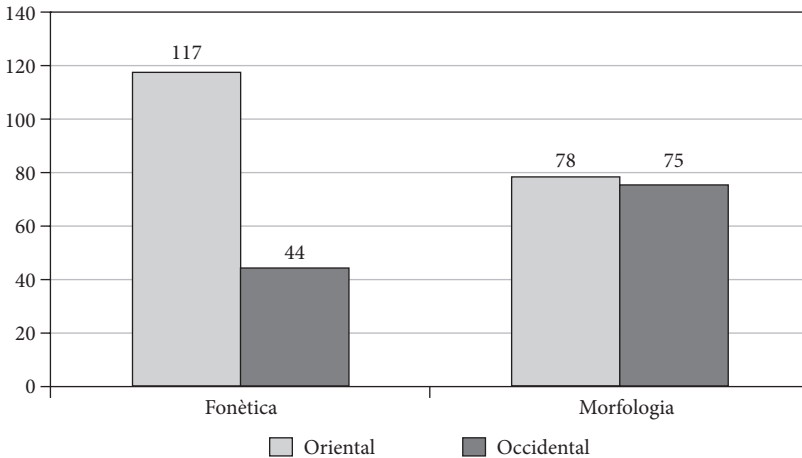
D'altra banda, si es mira la naturalesa dels fenòmens recopilats en funció del bloc al qual pertanyen, és a dir, oriental o occidental, veiem que la fonètica predomina amb força en el bloc oriental —el gruix de les referències corresponen, però, al dialecte baleàric. En canvi, ambdós blocs estan equilibrats quant a morfologia, tal com mostra el gràfic 2.

També és important destacar que, si tenim en compte la naturalesa dels fenòmens recollits pel que fa als diferents dialectes proposats per la GIEC, notem que, mentre que en fonètica el nombre de trets per dialecte està força equilibrat, en l'àmbit de la morfologia verbal despunten clarament el baleàric, amb un 38 % (39 trets), i el valencià, amb un 31 % (32 trets), tal com s'aprecia en el gràfic 3.

Si es deixen de banda les etiquetes més generals, és a dir, tant les que no especifiquen el parlar concret com les que fan referència al bloc (oriental/occidental)

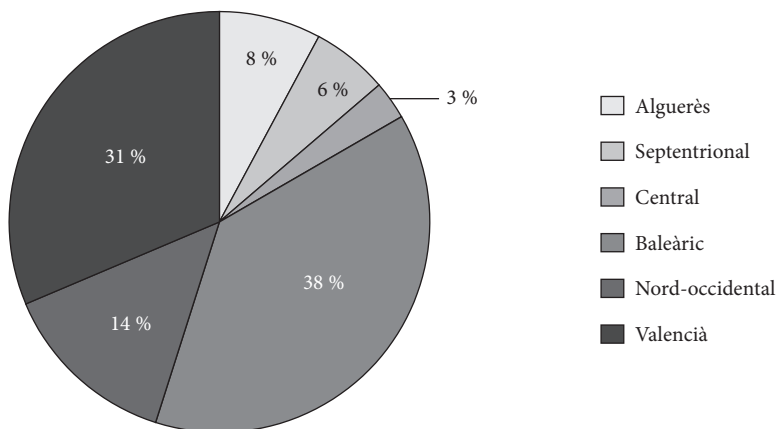

GRÀFIC 1. Nombre de trets recollits en funció de la naturalesa del fenomen dialectal. FC: fonètica consonàntica; FV: fonètica vocàlica; MV: morfologia verbal; MP: morfologia pronominal.
FONT: Elaboració pròpia.

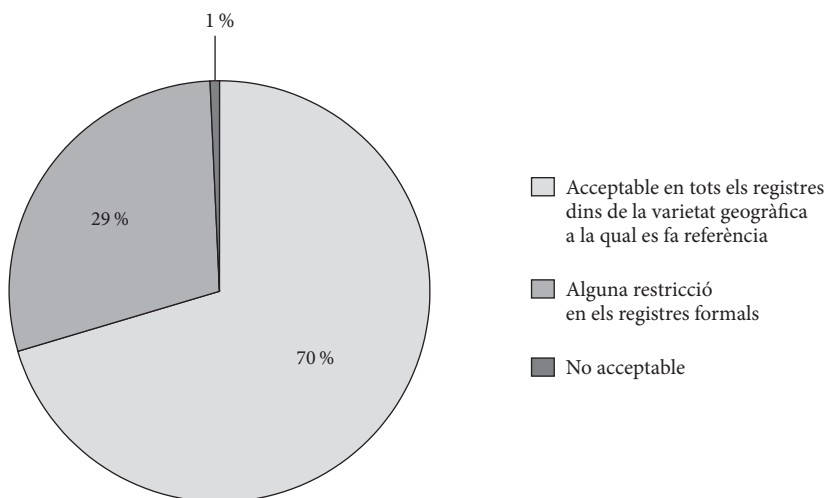
GRÀFIC 2. Naturalesa dels trets recollits en funció de bloc al qual pertanyen.
FONT: Elaboració pròpia.

i ens centrem en les referències concretes a varietats geogràfiques, com són els dialectes i subdialectes, trobem el següent (gràfic 4): de 277 trets, 195 són acceptables en tots els registres dins la varietat a la qual pertanyen, que representen un 70 %, 80 són tractats amb alguna mena d'observació o restricció a l'hora d'utilitzar-los en els registres formals (29 %) i només 2 són considerats com a no acceptables (1 %).

GRÀFIC 3. Trets recollits en morfologia verbal en funció del dialecte al qual pertanyen en percentatges.

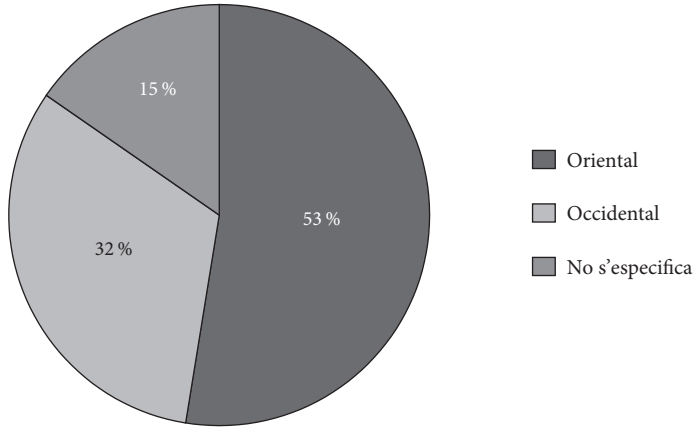
FONT: Elaboració pròpia.

GRÀFIC 4. Grau d'acceptació dels diferents trets dialectals en percentatges.

FONT: Elaboració pròpia.

Pel que fa al grau de representació que tenen les diferents varietats geogràfiques, en primer lloc cal donar compte que, de 371 casos, 195 (53 %) pertanyen a l'oriental, que inclou l'alguerès, el septentrional, el central i el baleàric; 119 (32 %) a l'occidental, que comprèn el nord-occidental i el valencià, i per als 57 restants (15 %) no s'especifica un parlar concret, tal com mostra el gràfic 5.

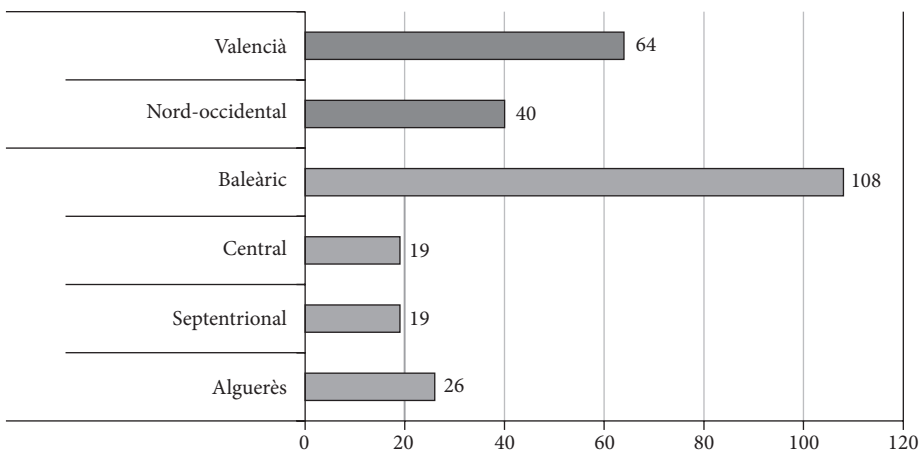

GRÀFIC 5. El pes dels grans blocs de varietat geogràfica en percentatges.

FONT: Elaboració pròpia.

Si s'analitza el pes dels diferents dialectes de cada bloc, es percep que el dialecte del qual es recullen més trets és el baleàric (108), seguit del valencià (64) i del nord-occidental (40), tal com mostra el gràfic 6.

Amb tot, s'ha observat que hi ha trets que són ben usuals a la zona de l'Empordà i de Girona, les zones més properes i, per tant, més conegudes de qui ha fet aquest buidatge, que, en canvi, no apareixen com a propis d'aquests parlars. N'hi ha que es recullen com a propis d'altres dialectes, com per exemple la proclisi de

GRÀFIC 6. El pes dels dialectes en nombre de trets.

FONT: Elaboració pròpia.

les formes plenes dels pronoms febles (*te donaré*), però d'altres ni tan sols no són esmentats. És el cas de la terminació en *-ut* o *-uc* de la persona 1 dels verbs de la primera conjugació (*càntut/càntuc*), que encara que Veny (1982, p. 39) situa als parlars de transició, és ben sentida a la zona de l'Empordà i a Girona, o de les formes de l'imperfet d'indicatiu com ara [riβíəm] per *rèiem* o [krəβíə] per *creia*. S'hi podrien afegir, encara, infinitius com *neixre* o *coneixre* (per *néixer* o *conèixer*), que són també ben generals per aquí. La *Gramàtica* ja deixa clar d'entrada que el fet que no es reculli un tret com a propi d'alguna varietat geogràfica no vol dir que no el reconegui com a tal, però la pregunta que ens fem és quin criteri s'ha seguit per recollir uns fenòmens i altres no? Es tracta d'una tria feta a consciència i amb un propòsit clar al darrere?

No s'ha d'oblidar que les zones a les quals es fa referència estan circumscrites al central i, per tant, pertanyen a la varietat sobre la qual sembla haver-se muntat la codificació lingüística i la normativa. Potser, si tenim en compte que el central es troba sota el poder polític de Catalunya, i en canvi altres varietats, com és el cas del valencià i el balearic, entre d'altres, no pertanyen al Principat, és possible que la política lingüística que se segueixi envers aquells territoris no sigui la mateixa que a Catalunya. Potser algú ha considerat que ja hi ha prou variació dialectal entre aquelles varietats i que el que tingui a veure amb les varietats del Principat, i més concretament amb el central, ha de tendir a la uniformitat, i per això s'obvien trets específics d'aquestes zones que no corresponen als registres més formals per tal de garantir la uniformitat del central. Però la diversitat dialectal en els dialectes centrals també existeix (encara), i oblidant-la, la GIEC ens priva, els gironins, de poder-la valorar, o de tenir criteris que ens permetin distingir, per exemple, entre el grau de validesa de tres frases com les següents, totes elles ben usuals en un registre col·loquial local: *Quan érem petits rivíem molt* (forma dialectal?) / *De les pastanagues en diguem carotes* (vulgarisme?) / *No tenia que fer-ho* (barbarisme?).

4. CONCLUSIONS

En primer lloc cal agrair la realització d'una obra com la *Gramàtica* de l'IEC perquè dibuixar la norma a partir de la descripció i intentar recollir la variació interna de la llengua no és una tasca senzilla. Una empresa d'aquesta índole comporta destriar la realitat de l'ús lingüístic per oferir als usuaris una normativa que arribi de forma clara i que al mateix temps tota la comunitat de catalanoparlants se la pugui sentir seva. Potser és per aquest motiu que en els capítols buidats hi apareixen petites incoherències i descuits que tal vegada responen a una intencionalitat sobre la qual resultaria interessant fer-ne un estudi. També és important

subratllar la major presència d'alguns parlars respecte d'altres, cosa que segurament pot tenir a veure amb determinats criteris estratègics i polítics que es podrien treballar en una futura investigació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- FABRA, Pompeu (1990 [1932]). *Diccionari general de la llengua catalana*. 25a ed. Barcelona: Edhasa.
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2011). *Nueva gramática de la lengua española*. Barcelona: Espasa.
- VENY, Joan (1998 [1982]). *Els parlars catalans: (Síntesi de dialectologia)*. 12a ed. Palma de Mallorca: Moll.